ABDURAHMON SAYYOH TOSHKANDIYNING IJTIMOIY VA MADANIY QARASHLARIDA JADIDCHILIK G‘OYALARI.

Raxmanov Umidjon Shokirjonovich
Sharqshunoslik Instituti Kichik ilmiy xodimi
+ 998 (97) 704-88-45

Reja:

1) Turkistonda jadidchilik harakatining shakllanishi.

2) Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning ijtimoiy va madaniy g‘oyalari.

3) Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning jamiyatni zamonaviylashtirish va rivojlantirish haqidagi qarashlari.

Annotatsiya: Hozirgi kunda jadidlarimizning boy merosini o'rganish, ularning xalq ongini shakllantirish va jamiyatni rivojlanlangan jamiyatlar qatorida ko'rish bo'lgan azaliy orzularini amalga oshirish yo'lidagi harakatlarini tadqiq qilish muhim vazifalardan biridir. Yosh avlod tarbiyasida axloqiy fazilatlarni shakllantirish XX asrda milliy uyg‘onish davri g‘oyalar rivojida qanchalar ahamiyatga ega bo‘lgan bo‘lsa, XXI asrda ham bu masala o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Jadid ma’rifatparvarlarining g‘oyalari va qarashlarini chuqur o‘rganish muhim ahamyatga egadir.

Kalit so‘zlar: Jadidlar, “Turkiston” Abdurahmon Sayyoh Toshkandiy, “Al-Isloh” Munavvar Qori , Abdulla Avloniy.

XX-asrga kelib o‘lkamizdan yetishib chiqqan ma’rifatparvar ziyolilar xalqni ongini oshirish va uni zamonaviy bilimlarni puxta egallab, bilimli bo‘lishlari uchun salmoqli ishlarni amalga oshirishgan. Toshkentda ham, boshqa joylarda ham boshqa ulamolar turli islohot shakllari bilan mashg‘ul edi. Jumladan, Abdurahmon Sayyoh Toshkandiy ko‘plab jadidchilar ta’rifiga to‘g‘ri keladi: u ko‘p sayohat qilgan, boy yozuvchi va noshir bo‘lgan, 1915-yilda “Al-Isloh” (“islohot” – arabcha) jurnalini nashr eta boshlagan. Ammo u yangi o‘qitish usuliga ishtiyoqmand emas edi. Toshkent jadidchilik faoliyatining eng yirik markazi edi.

Uning nashriyoti eng yirik, yangi usuldagi maktablari esa Turkistonda eng ko‘p bo‘lgan. Abdurahmon Sayyoh ham ko‘p jihatdan o‘z hamkasblari bilan bir xil edi. Shuningdek, madaniyatli oilada tug‘ilgan. U ta’limni Toshkentdagi madrasalardan birida olgan. Bu davrga kelib Toshkentda yangi usuldagi maktablar keng tarqalgan bo‘lib, ularning egalari jadidchilikning muhim yadrosi bo‘lgan edi. Shunga qaramay, ko‘pchiliklari eski madaniy elitadan chiqqan edi. “Ular eski xurofotlar, madrasalarni isloh qilish, odamlar hayoti, sivilizatsiya va jamiyatdagi o‘zgarishlar haqida o‘ylay boshlashdi1.

Abdurahmon Toshkandiyning ildizlari madrasada ko‘paytirilgan musulmon ilmi ananalarida mustahkam ildiz otgan va u madaniy jamiyatda yaxshi aloqalarga ega bo‘lgan inson uchun mavjud barcha manbalardan foydalana olgan2. Darhaqiqat, rus davrigacha madaniy elitani tark etgan jadidlar soni hayratlanarli. Eng ko‘zga ko‘ringan jadidlarning bir qatori ulamolar edi. Shuni ham unutmaslik kerakki, ulamolar ko‘pincha tasvirlanganidek, og‘zini mahkam tutmaganlar. Masalan, Edvard Allvort qadimchilarni “ichki qattiq urf-odatlar va qat’iy an’analar bilan boshqariladigan, o‘ta konservativ amaldorlar va ulamolar bu madaniy-ijtimoiy mutafakkirlar g‘oyalaridan bahramand bo‘lishlarini tasavvur ham qila olmaganlar” deb ta’riflaydi”3. Amalda jadidlarni raqiblaridan ajratib turuvchi chiziqlar ancha yupqaroq edi. Jadidchilik harakatining boshqa faollari ham madrasa bilan yanada chambarchas bog‘langan4. Bunday uyg‘onuvchi ulamolar va jadidlar o‘rtasidagi farq juda muhim, chunki u jadidchilikning muhim xususiyatidan dalolat beradi. Shunday qilib, qisqacha tafovut qilishga arziydi. G‘arbning bir qator olimlari, ulardan biri Jon Uilyam Draper jadidchilikni musulmon an’analarining tub islohoti sifatida asoslashga harakat qildilar.

1 Rajabov S. O‘zbek pedagogik fikrining asoschisi. // O‘zbek tili va adabiyoti, 1989, No. 5, B. 15.

2 Edward Allworth, The Modern Uzbeks: A Cultural History. Stanford, 1990. P. 120.

3 Ayina, 1 June 1915, P. 430.

4 Begali Qosimov, Tavallo (1882–1939), Toshkent, 1993. b. 4.11.

Abdurahmon Sayyoh boshqa joylarda ishlab chiqarilgan modernistik ilohiyotdan foydalangan. Jadidchilik traektoriyasi uni butun dunyo, jumladan, islom qayta qurishga intilayotgan zamonaviylikka zamonaviy “javob” sifatida Rossiya istilosi natijasida yuzaga kelgan Markaziy Osiyo jamiyatidagi o‘zgarisharga joylashtiradi. Agar 19-asrda Toshkentda taqlid va muqaddas islomga qaytish masalalari bo‘yicha keng bahs-munozaralar bo‘lgan bo‘lsa, uning vorislari jadidlar emas, balki “Al-Isloh”ni nashr etgan ulamolarning uyg‘onuvchi qatlami bo‘lgan.

Jadidlar bilan Toshkent elitasi o‘rtasidagi munosabatlar ham ikki tomonlama edi. 1909-yilda Toshkentda birinchi musulmon xayriya jamiyati tashkil qilinib, uning asoschilari Munavvar qori va Avloniy edi. Jadidlar va yangi elita (Markaziy Osiyo jadidlari) bir hodisaning bir qismi edilar, ya’ni Rossiya hukmronligi ostida Markaziy Osiyo iqtisodiyotining o‘zgarishi, lekin ikkala ijtimoiy hamjamiyat kelajakda turli manfaatlarga ega bo‘lishi kerak edi. Abdurahmon Sayyoh yangi madaniy elita sifatida yangi sharoitlarga dosh berish uchun ularga meros bo‘lib qolgan madaniy an’analarni o‘zgartirish zarur deb hisoblardi. Boshqa tomondan, savdo sohasi vakillari (savdogarlar va boshqalar) yangi tuzum sharoitida yaxshi natijalarga erishdilar va ularning aksariyati yangi imkoniyatlardan qanoatlanib, islohotlarni shoshilinch zarurat deb hisoblamadilar.

Jadidlar jamiyatning turli qatlamlaridan chiqqan. Ularni o‘zgarish istagi va madaniy kapitalga ega bo‘lish birlashtiradi. Bu ularni madaniy islohotlar haqida o‘ylashga undadi va hayotlarida eng ko‘p zavqlangan bir oz qulaylik ularga o‘z kuchlarini sarflashga imkon berdi. Zero, Abdurahmon Sayyoh va boshqa ko‘plab jadidlar o‘zlarining tanqidiy nutqlari natijasida bir guruh bo‘lib shakllanganlar. Ularning birdamlik tuyg‘usi kelajakka bo‘lgan umumiy qarashlari, shuningdek, umumiy tadbirlarda ishtirok etishlaridan kelib chiqadi. Abdulla Avloniy islohotining asosiy instituti yangi uslub maktabi edi. Bu maktablar kelajak avlod qalbi va ongi uchun kurash maydoni edi. Ular orqali Avloniy maktabdan mutlaqo farq qiladigan bilish uslubini tarqatdi va shu tariqa jamiyatda ularning g‘oyalarini

qabul qiluvchi guruhni vujudga keltirdi. Abdurahmon Sayyoh, ehtimol, jadidlar spektrining konservativ uchini ifodalagandir. Arxiv hujjatlari uning eng yaqin safdoshlarining ko‘pchiligi jadidchilik g‘oyasi bilan bog‘liq bo‘lmagan ulamolar bo‘lganini va uning asarlari janr va mazmun jihatidan eng an’anaviy bo‘lib qolganligini ko‘rsatadi. Boshqa jadidchilar esa eski tuzumni, undagi ulamolarning rolini ancha ochiqroq tanqid qilganlar. Darhaqiqat, 1910-yilga kelib Turkistonda jadidlarning ikkinchi avlodini ko‘rish mumkin edi. Madrasa an’analarida yoshroq va unchalik mustahkam bo‘lmagan ular o‘z jamiyatlarining bugungi ahvoliga nisbatan sabrsizroq, hukmlarida esa qattiqroq edilar.

Turkiston jadidlari Rossiya imperiyasining boshqa hududlaridagi jadidlarga qaraganda islom madaniy an’analariga ancha yaqin edilar. Ammo bunga qaramay, ularning yoshligi ajoyib xususiyat edi. Jamoatchilik faoliyatini boshlaganida Abdurahmon Toshkandiy bor-yo‘g‘i yigirma uch yoshda edi, Avloniy esa o‘n olti yoshida she’r yoza boshlagan. Abdurahmon Sayyoh va boshqa jadidlarning yoshligi ularning ulkan iste’dodi va tuganmasdek ko‘ringan kuch-g‘ayratining manbayi bo‘lgan, ammo yoshning o‘zi madaniy kapital bo‘lgan jamiyatda ularning eng katta to‘sig‘i edi. Ular Markaziy Osiyodagi kam sonli jadidlardan zamonaviy, dunyoviy ruscha ta’lim olishlari bilan ham ajralib turardi.

Abdurahmon Sayyoh va boshqa jadidlar Markaziy Osiyo musulmon madaniy an’analarini modernizatsiya qilishdi, ular Yevropa tafakkuri ritorikasini yaxshi bilardilar. Abdurahmon Sayyoh va boshqalar ma’rifatparvar musulmon jamiyati bilan madaniy o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun so‘zlashgan, ular rus davlati va rus jamiyati bilan siyosiy o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun gaplashdilar. Abdurahmon Sayyoh va boshqa jadidlar loyihasi dunyoni yangicha idrok etish va unda Markaziy Osiyoning tutgan o‘rniga asoslangan edi. Ushbu dunyoqarashning asosi taraqqiyot g‘oyasini o‘zlashtirish edi. Jadidlar o‘z yoshining boshqalarnikidan farq qilishini aniq anglaganlar. “O‘tmishda bir fan yoki hunardan o‘sha davr taraqqiyoti uchun foydalanilgan bo‘lsa, bu asrda barcha fanlar

va hunarlar birga rivojlanadi. Bu ilm-fan va taraqqiyot asridir. Ilm bu asrda hech qachon ko‘rmagan narsani ko‘radi” deb yozilgandi “Jadid” darsligida.

Tarixiy zamonda doimiy taraqqiyot va o‘zgarishlar g‘oyasi naqadar yangi bo‘lganligi Abdurahmon Sayyohning hayot maqsadlarini ko‘rsatishga bag‘ishlangan maqolasida bu tushunchani birinchi tamoyillardan boshlab tushuntirishga qaratilgan sa’y-harakatlaridan yaqqol ko‘rinadi. Insoniyat yaratilishning boshida zaif, bilim va ko‘nikmadan mahrum bo‘lgan bo‘lsa-da, asta-sekin unsurlarni yengib chiqdi: “Dunyoda odamlar tomonidan amalga oshirilgan o‘zgarishlarni inkor etib bo‘lmaydi. Bu o‘zgarishlar taraqqiyotmi yoki pasayishmi? Ya’ni insoniyat yaratilishdan hozirgi kungacha oldinga yoki orqaga harakat qildimi? Albatta, oldinga, ya’ni ular oldinga siljishdi va ular hozirgi kungacha bir nuqtada to‘xtamadilar. Masalan, bir necha yil avval biz temir yo‘lni asosiy transport turi deb hisoblardik. Ammo bir muncha vaqt o‘tgach, inson bilimining kuchi samolyotni ixtiro qildi va biz noto‘g‘ri ekanligimizni isbotladi. Shunday qilib, insoniyat yaratilishdan to hozirgi kungacha ilgarilab ketgani, bizning zamonamizdan keyin ham taraqqiy etishi, ya’ni oldinga intilishi ma’lum bo‘ladi.

Keyin Abdurahmon Sayyoh o‘z mavzusini din mavzusi bilan bog‘laydi, lekin u yerda ham taraqqiyot tushunchasi seziladi. Xudo insoniyatga asrlar davomida yo‘l-yo‘riq ko‘rsatib kelgan, ammo oldingi payg‘ambarlar ma’lum guruhlarga Xudoning xabarini yetkazishgan. Insoniyat ma’lum darajaga yetgandan keyingina Xudoning so‘nggi xabariga tayyor edi. Shunday qilib, Abdurahmon Sayyoh tarixning evolyutsion qarashiga islomni singdiradi. Biroq, bizning nuqtayi nazarimizdan, ushbu fikrlar tarixni insoniyat taraqqiyotining dalili sifatida bir ma’noda ko‘rib chiqishi bilan muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.Rajabov S. O‘zbek pedagogik fikrining asoschisi. // O‘zbek tili va adabiyoti, 1989, No. 5, B. 15.

2. Edward Allworth, The Modern Uzbeks: A Cultural History. Stanford, 1990. P. 120.

3. Ayina, 1 June 1915, B. 430.

4. Begali Qosimov, Tavallo (1882–1939), Toshkent, 1993. -B. 4.11.